

МАЛЮНКОВИЙ ТЕСТ ВАРТЕГГА В ДОСЛІДЖЕННІ ТАЛАНОВИТОЇ ТА ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

THE WARTEGG DRAWING TEST IN RESEARCH OF A TALANTED AND GIFTED PERSONALITY

У статті розглядаються основні ознаки й сфери обдарованої та талановитої особистості. За результатами теоретичного аналізу визначено шість сфер обдарованості: інтелектуальна сфера, сфера академічних досягнень у предметах, сфера творчості або креативності, сфера спілкування й лідерства, сфера художньої діяльності й образотворчого мистецтва, рухова сфера. Основні ознаки обдарованості зафіксовані у визначенні й змісті компонентів і пов'язані з високим рівнем виконання діяльності. Докладно розглянуто два аспекти поведінки обдарованої особистості – інструментальний і мотиваційно-ціннісний. Викладаються теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які досліджували проблему талановитості й обдарованості особистості. Докладно проаналізовано наявні класифікації проєктивних методик за різними критеріями, які вимагають незначних часових витрат на проведення й орієнтовані на виявлення глибоких переживань, прихованих мотивів, відносин, структури свідомих і несвідомих переживань. Обґрунтовано використання методики Е. Вартегга як такої, що найменше схильна до фальсифікації з боку випробуваного, ніж опитувальники, більш придатна для діагностики обдарованої та талановитої особистості, а саме дослідженню її оригінальних рішень у системі індивідуально-психологічних особливостей особистості. Автором проведено аналіз робіт відомих дослідників у напрямі психометричних показників методики Е. Вартегга. Обґрунтовано використання цілісного підходу та проєктивні методики психодіагностики у виявленні обдарованої особистості. Намічені перспективи подальших досліджень символічного вмісту несвідомого й оригінальних рішень в інструментальному та мотиваційно-ціннісних аспектах поведінки обдарованих особистостей. Автором визначені основні маркери психодіагностичного дослідження обдарованих особистостей – символічний вміст та оригінальні рішення, які буде вивчено з допомогою застосування проєктивної методики Е. Вартегга, що дасть змогу розробляти психокорекційні програми, спрямовані на розвиток їхніх особистісних якостей.

Ключові слова: ознаки обдарованості, сфери обдарованості, проєктивні методи діагностики, тест Вартегга, символічний

вміст, психометрична валідність, оригінальні рішення.

The article considers the main features and areas of a gifted and talented personality. According to the results of the theoretical analysis, six spheres of gifted were identified: intellectual sphere, sphere of academic achievements in subjects, sphere of creativity, sphere of communication and leadership, sphere of artistic activity and fine arts, motor sphere. The main features of gifted are recorded in the definition and content of components and are associated with a high level of performance. Two aspects of the behavior of a gifted personality are considered in detail – instrumental and motivational-value. The theoretical foundations of the study are presented – the works of scientists who have studied the problem of the talented and gifted personality. The existing classifications of projective methods, which require insignificant time are analyzed in detail according to various criteria and are focused on identifying deep experiences, hidden motives, relationships, structure of conscious and unconscious experiences. The use of E. Wartegg's method as one that is least prone to falsification by the subject than questionnaires, more suitable for diagnosing a gifted and talented personality, namely the study of its original solutions in the system of individual psychological characteristics of the individual. The author analyzes the works of well – known researchers in the direction of psychometric indicators of the method of incompleting drawings of Wartegg. The use of a holistic approach and projective methods of psychodiagnostics in identifying a gifted personality is substantiated. Prospects for further research on the symbolic content of unconscious and original decisions in the instrumental and value-motivational aspects of the behavior of gifted and talented individuals are outlined. The author identifies the main markers of the psychodiagnostic research of gifted personality – symbolic content and original solutions, which will be studied using the projective method of E. Wartegg, which will allow to develop psychocorrection programs aimed at developing their personal qualities.

Key words: features of gifted personality, areas of gifted personality, projective techniques diagnostic, Wartegg test, symbolical content, psychometric validity, original solutions.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.8>

Гриценко О.С.

аспірант кафедри диференціальної та спеціальної психології
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. Сьогодні наше суспільство характеризується швидкими темпами розвитку науки, виробництва, соціальної сфери, культури, практично всіх галузей людської діяльності. Відповідно, змінюються умови життєдіяльності людства, його запити й потреби. Те, що вчора вважалося недосяж-

ним, а тому й неактуальним, сьогодні стає життєво необхідним. За умов швидко змінюваного суспільного розвитку найбільшого успіху досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва. Прогрес же практично всіх галузей людської діяльності залежить від

людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні, можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів. На передній план в умовах невизначеності й ризику в сучасній державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання й виховання обдарованих особистостей, стимулювання творчої праці, збереження психічного здоров'я та працездатності талановитої та обдарованої особистості. Сучасне суспільство – суспільство глобальних змін, його розвиток залежить від творчого зусилля особистості, від тих можливостей і здібностей, якими вона володіє, глобалізація стимулює активність особистості, указує на відповідність критеріям нестандартного вирішення завдань, ставить нові цілі та завдання перед психологічною наукою.

Мислення й поведінка обдарованої особистості відрізняються від стереотипних вчинків, крім того, компонентом такої діяльності є її успішність, досягнення певних позитивних результатів. Обдарованість не можна порівнювати з обсягом отриманих знань. Це значно складніше явище, яке включає природну енергетику, пізнавальну активність, нестандартність мислення, наполегливість, надзвичайну працездатність.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблему талановитості й обдарованості особистості досліджували О. Антонова, М. Артьомов, І. Бабенко, О. Бочарова, В. Моляко, С. Сисоєва, Л. Собчик, Л. Кокоріна, О. Кульчицька, Я. Кульчицька, К. Ліневич, С. Мартиненко, В. Тадеєв, В. Тесленко, В. Паламарчук, Б. Чижевський, Дж. Гілфорд, Дж. Рензуллі, Р. Стернберг, П. Торренс та інші вчені.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути основні ознаки й сфери обдарованої та талановитої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці виділяють шість галузей чи сфер обдарованості (таланту) [1, с. 10]: інтелектуальна сфера – вона відрізняється гостротою мислення, спостережливістю, винятковою пам'яттю, виявляє виражену різнобічну допитливість. Характеризується широкою ерудицією та виявляє виняткові здібності до розв'язування оригінальних завдань. Наступна сфера – це сфера академічних досягнень у таких предметах: у читанні, коли особистість часто обирає своїм заняттям читання, володіє багатим словниковим запасом і складними синтаксичними структурами; у математиці, коли особистість виявляє велику цікавість до обчислень, вимірювань, зважування чи впорядкування предметів; розуміє математичні відносини; демонструє легкість у сприйнятті й запам'ятовуванні математичних символів (цифр і знаків); у природознавстві, коли осо-

бистість уважна до предметів і явищ; виявляє великий інтерес чи виняткові здібності до класифікації; може довго утримувати увагу до предметів, пов'язаних із природою. Далі потрібно визначити сферу творчості або креативності. Якщо особистість обдарована в цій сфері, то вона надзвичайно допитлива, здатна з головою занурюватися в роботу, яка її цікавить, демонструє високий енергетичний рівень, часто робить усе по-своєму; винахідлива в образотворчій діяльності, в іграх, у використанні матеріалів та ідей; часто висловлює багато різних думок із приводу конкретної ситуації; здатна по-різному підійти до проблеми або до використання матеріалів (гнучкість); здатна висловлювати оригінальні ідеї або знаходити оригінальний результат; схильна до завершеності й точності в художньо-прикладних заняттях та іграх. Особливої уваги в наш час потребує дослідження обдарованих особистостей у сфері спілкування та лідерства, саме ці обдаровані особистості легко пристосовуються до нових ситуацій; переважно виступають партнерами в навчанні та інших заняттях; зберігають впевненість у собі в незвичних ситуаціях, прагнуть до керування навчанням чи заняттями інших людей, надзвичайно комунікабельні; чуйні до настроїв інших людей і мають підвищене почуття гумору й гостріше реагують на несправедливість. Також на увагу з боку наукових дослідників заслуговують дослідження обдарованих особистостей у сфері художньої діяльності й образотворчому мистецтві. Ці обдаровані особистості виявляють дуже високий інтерес до візуальної інформації; запам'ятовують побачене до дрібних деталей; проводять багато часу за малюванням або ліпленням; досить серйозно ставляться до своїх художніх занять та одержують від них велике задоволення й демонструють неабияку вмілість. У дослідженнях, присвячених психології спорту та інших галузей, потрібно визначити рухову сферу, у яких обдарована особистість виявляє велику цікавість до діяльності, що вимагає тонкої й точної моторики; володіє гарною зоровомоторною координацією; любить рух (біг, стрибки); має широкий діапазон руху (від повільного до швидкого, від плавного до різкого); прекрасно утримує рівновагу при виконанні рухових вправ (на колоді, трампліні); прекрасно володіє тілом при маневруванні, наприклад, стартуючи, зупиняючись, цілеспрямовано змінюючи напрямок.

За результатами досліджень Л.М. Собчик, визначені основні ознаки обдарованості – це ті особливості обдарованої особистості, які проявляються в її реальній діяльності й можуть бути оцінені під час спостережень за її діями. Ознаки явної обдарованості зафіксовані у визначенні й змісті компонентів і пов'язані

з високим рівнем виконання діяльності. Разом із тим про обдарованість доцільно говорити в єдності категорій «хочу» й «можу», тобто ознаки обдарованості охоплюють два аспекти поведінки обдарованої особистості – інструментальний, що характеризує ставлення людини до дійсності й до своєї діяльності, а також мотиваційно-ціннісний [7].

Розглядаючи інструментальний аспект поведінки обдарованої особистості, О.Є. Антонова в монографії «Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу» [1] визначає такі ознаки, а саме специфічні стратегії діяльності: швидке засвоєння діяльності й високу успішність її виконання; використання й винайдення нових способів діяльності в умовах пошуку рішень у заданій ситуації та постановку нових цілей діяльності за рахунок глибокого оволодіння предметом, що призведе до нового бачення ситуації й пояснює появу раптових ідей і рішень; багатство ідей, навіть фантастичних. Поведінка обдарованої особистості характеризується новаторством і високою структурованістю й системністю знань, швидкістю та легкістю навчання, особливим типом освіченості. Також відзначається яскраво виражена працелюбність. Стосовно мотиваційно-ціннісного аспекту поведінки обдарованої особистості дослідниця відзначає вибірково чутливість до певних характеристик предметної діяльності (знаків, звуків, кольорів, технічних складників тощо) або до певних форм власної активності (фізичної, пізнавальної, художньо виразної), що супроводжується, як правило, переживаннями почуття задоволення та яскраво вираженим інтересом до тих чи інших занять або сфер діяльності, надзвичайно високе захоплення будь-яким предметом, заглиблення в ту чи іншу справу. Наявність такої інтенсивності в певному виді діяльності має своїм наслідком вражаючу наполегливість і працелюбство, підвищену пізнавальну потребу, яка виявляється в ненаситній допитливості, а також у готовності за власною ініціативою виходити за межі вихідних видів діяльності. Особистості з розвиненою мотиваційно-ціннісною обдарованістю надають перевагу парадоксальній, суперечливій і невизначеній інформації та не приймають стандартних, типових завдань і готових порад. Вони критичні до результатів власної праці, схильні ставити надважкі цілі та прагнуть до досконалості.

Варто відзначити, що поведінка обдарованої особистості зовсім не обов'язково має відповідати водночас усім перерахованим вище ознакам. Наявність навіть однієї із цих ознак повинна привернути увагу дослідників і практичних психологів і мотивувати їх на ретельний і тривалий за часом аналіз кожного конкретного випадку. Тому у виявленні обдарованої особистості має використовувати цілісний підхід, а саме проективні методики психодіагностики.

Проективні методики психодіагностики можна відзначити за такими ознаками [8]: невизначеність стимульного матеріалу або інструкції до завдання, завдяки чому випробуваний має відносну волю у виборі відповіді або тактики поведінки; діяльність випробуваного протікає при повній відсутності оцінного ставлення з боку експериментатора. Цей момент, а також те, що випробуваний зазвичай не знає, що означають його відповіді, приводять до максимальної проєкції особистості, що не обмежується соціальними нормами оцінками; проективні методики вимірюють не ту або іншу психічну функцію, а особистість загалом і її взаємини із соціальним оточенням.

Сьогодні існує безліч класифікацій проективних методик за різними критеріями. Зупинимось докладніше на такій [2]: передусім це методики доповнення. Стимульний матеріал – набір слів-стимулів (наприклад, асоціативний тест К.Г. Юнга; «Незакінчені речення»; «Хто Я?»); наступні – це методики інтерпретації. Стимульний матеріал – набір картинок, фотокарток (наприклад, методика ТАТ; тест фрустрації Розенцвейга; тест Жилія; тест Сонді); далі це методики структурування. Відсутність структури в стимульному матеріалі (наприклад, тлумачення випадкових плям Г. Роршаха); наступні – це методики вивчення експресії (наприклад, аналіз почерку, особливостей мовної поведінки); далі – методики вивчення продуктів творчості (наприклад, «Дім. Дерево. Людина»; «Дерево»; «Людина»; «Малюнок родини»; «Піктограма»; «Автопортрет»; «Неіснуюча тварина»).

Сучасні проективні методики вимагають незначних часових витрат на проведення й орієнтовані на виявлення глибоких переживань, прихованих мотивів, відносин, структури свідомих і несвідомих переживань. Серед їх недоліків зазвичай убачають відсутність нормативних даних, що призводить до труднощів і суб'єктивізму інтерпретації індивідуальних результатів, коли психолог змушений довіряти лише своєму досвіду й професіоналізму. Тому дані, отримані за допомогою проективних методик, не повинні бути прийняті як остаточні.

Проективні методики допомагають знайти шляхи подальшого дослідження, проникнути у важко доступні особистісні особливості, що випадають при традиційній організації психодіагностики та не піддаються адекватній кількісній оцінці. Однак, на думку О.М. Хлівної [9], незважаючи на зазначені недоліки, популярність і статус проективних методик практично не змінюється. Насамперед це пояснюється тим, що вони найменше схильні до фальсифікації з боку випробуваного, ніж опитувальники, і тому більш придатні для діагностики обдарованої та талановитої особистості.

Більшість проєктивних технік складаються з невизначених стимулів, які специфічно релевантні оцінюваним конструктам [14]. Запропонований у дослідженні малюнковий тест Е. Вартегга характеризується матеріалом, що є релевантним, по-перше, архетипам, по-друге, інструментальному та мотиваційно-ціннісному аспектам поведінки обдарованої й талановитої особистості. Проте вважається, що за аналогією з тестом чорнильних плям Роршаха, стимули якого попередньо не відбиралися для актуалізації енгам [14], незакінчені малюнки, актуалізуючи архаїчний символічний уміст особистості, здатні бути маркерами тих компонентів свідомого і несвідомого, що впливають на інструментальні та мотиваційно-ціннісні компоненти поведінки обдарованої особистості.

Підставою для вибору стимульного матеріалу тесту Вартегга для оцінювання обдарованої особистості послугували такі теоретичні положення. Малюнки тесту Вартегга підібрані так, що кожний із них у силу своєї архетипічної специфіки провокує проєкцію певної психічної ділянки [3]. Згідно з К.Г. Юнгом [11], в архетипах міститься досвід усього людства, що схиляє індивіда до реагування певним чином на поточний досвід.

Як указує Е. Вартегг [3], саме в силу архетипічної вкоріненості стимульних знаків, порядок малюнків не можна вважати випадковим. Репрезентація образу пов'язана, з одного боку, зі спонтанною активністю несвідомого, а з іншого боку, визначається поточною ситуацією та її оцінкою з боку свідомості. Ситуація стимулює виникнення релевантних елементів схованого матеріалу й придушує виникнення іррелевантного матеріалу. Архетипічний образ є, отже, відбиттям реакції, а саме формуванням поведінки, на наявну ситуацію, де працює як свідомість, так і несвідоме [18]. Низка емпіричних досліджень [4; 5; 6], присвячених виявленню способів копінг-поведінки особистості в різних ситуаціях, підтвердила вищевказані тези.

Порівняно з вищевказаними методиками, малюнковий тест Вартегга характеризується значно більш високими психометричними показниками. К. Меллберг [15] показав, що цей тест прогностично валідний відносно успішності адаптації й навчання в спеціальних середніх закладах. У дослідженні Е. Ройвайнена й П. Рууска [17] знайдені взаємозв'язки між параметрами тесту Вартегга й Торонтською шкалою алекситимії. В іншому дослідженні [18] встановлено значне число кореляцій (хоча й невеликих за модулем 0,20–0,30) між тестом Вартегга й методиками BPR-5, опитувальником оцінювання ефективності та 16-PF. А. Крізі [12] установив відповідність між архетипічними символами й картами тесту Роршаха. Варто зазначити,

що валідність тесту Вартегга значно поступається такій у більшості опитувальників. Проте вважається, що в перспективі можливе створення надійних і валідних індексів для цього тесту [16], за допомогою якого можна буде здійснювати психологічну діагностику інструментального та мотиваційно-ціннісного аспекту поведінки талановитої й обдарованої особистості. Особливу увагу, на думку Н.В. Родіної [4], потрібно приділяти дослідженню нормативних та оригінальних рішень у тесті Вартегга в системі індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Методика незавершених малюнків Е. Вартегга [3] являє собою розташовані на темному тлі квадрати білого кольору, що містять відповідні стимульні знаки чорного кольору (символи): крапку (символ 1), маленьку хвилясту лінію (символ 2), послідовність трьох вертикальних штрихів, що збільшуються, розташованих на рівній відстані один від одного (символ 3), маленький чорний квадрат (символ 4), поздовжній і поперечний штрихи, що протистоять один одному (символ 5), горизонтальний і вертикальний штрихи (символ 6), півколо з крапок (символ 7) і склеписта дуга (символ 8).

Проєктивна методика Е. Вартегга [2] дає змогу з'ясувати ступінь розвитку й наявність або відсутність проблем у таких сферах особистості, як Я-концепція; афективна сфера; комунікативна сфера й особливості взаємодії з оточуючими; особистісний зростання і планування майбутнього; енергійність, творча динаміка і жадоба діяльності; страхи і відповідні їм механізми психологічного захисту; потреба в особистісних стосунках; активність, практичність і здатність до раціонального керування й планування власного життя.

Бланк тесту складається з листа для малювання формату А-4, розділеного на два ряди по чотири квадратних поля в кожному. При цьому білі квадрати робочого поля різко виділені на чорному фоні, щоб забезпечити потрібний для рефлекторного опрацювання стимулів контраст світла і темноти. Відомий український науковець у галузі проєктивної психодіагностики Л.Ф. Бурлачук зосереджує увагу науковців на такій інтерпретації стимульних знаків [2]: крапка – відповідає образу «Я», особливостям Я-переживань; маленька хвиляста лінія – розкриває емоційність, контактність особистості; послідовність трьох вертикальних штрихів, що збільшуються й розташовані на однаковій відстані один від одного, відображає творчу динаміку знаходження людиною свого місця в навколишньому середовищі; маленький чорний квадрат розкриває почуття провини, страхи людини й відповідні психологічні захисти; поздовжній і поперечний штрихи, що протистоять один одному, говорять про активність, ініціативність, імпульсивність людини,

її здібність долати труднощі; горизонтальний і вертикальний штрихи свідчать про здібність до раціонального керування, планування та інтеграції; півкруг із крапок відображає особливості емоційної сфери людини; дуга проявляє відчуття людиною своєї захищеності, безпеки в спілкуванні, потребу в захисті.

Випробуванням пропонується продовжити малюнки всередині робочих полів так, щоб вони отримали вісім маленьких малюнків, які б давали їм інтуїтивне задоволення. В інтерпретації результатів виділяють два основні компоненти: інтерпретація формальних ознак виконання малюнків – графомоторика, заповнення робочого поля, ігнорування стимульних малюнків тощо та інтерпретація змісту малюнків – аналіз реакції досліджуваного на стимульний матеріал, сприйняття символічного й асоціативного значення стимульних фігур тесту, рішення та специфіка малюнка.

Е. Вартегг відзначає [2], що перевага або зневага окремих стимульних знаків у послідовності рисунка має розглядатися в характеристичній інтерпретації ще й під кутом зору відповідних архетипів. Саме в силу архетипового укорінення стимульних знаків порядок виконання рисунків навряд чи можна вважати випадковим. Нормативною вважається послідовність за Г. Лоссеном і Г. Шоттом [13], а саме наступний ряд заповнення полів 1–2–3–8–4–5–6–7. На думку А. Крізі [12], нормальна послідовність заповнення полів указує на збалансовану особистість, яка адаптована до суспільних правил і норм власної культури. Саме послідовність заповнення полів і ґрунтовний аналіз символічного вмісту несвідомого й оригінальних рішень за допомогою методики Е. Вартегга талановитими та обдарованими особистостями буде досліджуватися нами на подальших етапах дослідження.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено основні ознаки та сфери обдарованої й талановитої особистості. Зроблено теоретичний аналіз проективних методик дослідження, які застосовуються в практичній діяльності психологів у роботі з обдарованими особистостями. Обґрунтовано застосування методики незавершених малюнків Вартегга та визначено її психометричні показники в роботах відомих дослідників. Намічені перспективи подальших досліджень символічного вмісту несвідомого та оригінальних рішень в інструментальній і мотиваційно-ціннісних аспектах поведінки обдарованих і талановитих особистостей. Визначено перспективи застосування проективної методики Е. Вартегга в дослідженні обдарованих особистостей, що дасть змогу розробляти психокорекційні програми, спрямовані на розвиток їхніх особистісних якостей, збереження психічного

здоров'я та дасть змогу обдарованим і талановитим особистостям досягти найбільшого успіху в соціальній сфері та високотехнологічних галузях виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія. Житомир: Житомирський державний університет, 2005. 456 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Введение в проективную психологию. Киев: Ника-Центр, 1997. 128 с.
3. Вартегг Э. Уровневая диагностика личности. Калинин В.К. Рисуночный тест Вартегга. Москва: Смысл, 2006. С. 4–110.
4. Родіна Н.В. Нормативні та оригінальні рішення в тесті Вартегга в системі індивідуально-психологічних особливостей особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 5 (42). С. 299–307.
5. Родіна Н.В. Проективна експрес-методика, що заснована на стимульному матеріалі тесту Вартегга. Застосування у вивченні копінг. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. Серія «Проблеми загальної та педагогічної психології»*. 2010. Т. 12. Ч. 2. С. 247–257.
6. Родіна Н.В. Особливості застосування тесту незавершених малюнків Вартегга для дослідження копінг-стратегій у підлітків. *Актуальні проблеми психології*. 2007. № 10 (2). С. 438–446.
7. Собчик Л.Н. Психодіагностика. Методология и методы: Практическое руководство. Москва, 1990. 79 с.
8. Соколова Е.Т. Проективные методы исследования личности. Москва: МГУ, 1998. 150 с.
9. Хлівна О.М. Психологічні тенденції використання проективних методів у сучасній практичній психології. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Секція «Психологія»*. 2012. Т. 17. Вип. 8 (20). С. 439–445.
10. Шадріков В.Д. Способности, одаренность, талант. Развитие и диагностика способностей / отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадріков. Москва: Наука, 1991. С. 11–17.
11. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. 304с.
12. Crisi A. Manuale del Test di Wartegg. Roma: Ma.Gi, 2007. 365 p.
13. Lossen H., Schott G. Gestaltung und Verlaufsdynamik. Institut für Psycho-Hygiene, 1952. 68 p.
14. Lilienfeld S.O., Wood J.M., Garb H.N. The scientific status of projective techniques. *Psychological science in the public interest*, 2000. № 1. P. 27–66.
15. Mellberg K. The Wartegg Drawing Completion Test as a predictor of adjustment and success in industrial school. *Journal Psychology*. 1972. № 13. P. 34–38.
16. Roivainen E. A Brief History of the Wartegg Drawing Test. *Gestalt Theory*. 2009. № 31. P. 55–68.
17. Roivainen E., Ruuska P. The use of projective drawings to assess alexithymia: the validity of the Wartegg test. *European Journal of Psychological Assessment*, 2005. № 21 (3). P. 199–201.
18. Souza C.V., Primi R., Fabiano K.M. Validade do Teste Wartegg: Correlação com 16PF, BPR-5 e Desempenho Profissional. *Avaliação Psicológica*, 2007. № 6(1). P. 39–49.